

Jablonczay Tímea

Szabó Magda meséi Egy vándorkiállítás margójára

Szabó Magda gazdag életművében kiemelt helyet foglalnak el a gyermek-, és fiatal olvasókra számító ifjúsági regények. E regények gondozását és kiadását a Móra Kiadó végzi. Szabó Magda születésének századik évfordulóját ünnepelve a kiadó számára fontos volt egy olyan emlékkiállítás létrehozása, mellyel egyrészt az író munkássága előtt adózik, másrészt mellyel a regények olvasóit, azaz a gyermekeket és fiatal felnőtteket közvetlenül tudja megszólítani.¹ A kiállítás – a kiadó tervei szerint – több éven keresztül járja az ország különböző iskoláit, művelődési házait, ezzel is lehetővé téve olyan programok kialakítását, melyeken keresztül az író mese- és ifjúsági regényei kerülhetnek az érdeklődés középpontjába. A kezdeményest a debreceni Méliusz Juhász Péter könyvtár karolta fel, így ez a könyvtár biztosított helyet a kiállítás bemutatkozásának és itt nyitották meg elsőként a kiállítást.

Szabó Magda életműve sokszorosán rétegzett, noha főként regényei ismertek, de kiváló költő, drámaíró és esszéista is volt; valamint szépirodalmi alkotásai mellett egyenrangú szövegminőséget jelentenek a mese- és ifjúsági regényei. Az író népszerűsége, az újra meg újra kiadott könyvek közönségsikere nemcsak itthon, de külföldön is megmaradt – az egyik legtöbbet fordított magyar író. Legtöbb regénye megjelent többek között angol, német, orosz, francia, holland, dán, olasz, lengyel, spanyol, finn, cseh, grúz, de még örmény kiadásban is. Regényei iránt az utóbbi évtizedben, években az érdeklődés nem csökken, hanem inkább növekvő: nagy elismerést jelent az *Ajtóért* (1987) kapott rangos francia Femmina-díj (2003), és a *Katalin utcáért* 2007-ben elnyert ugyancsak rangos francia Cévennes-díj.

Az írói életműben fontos szerepet betöltő mese, ifjúsági irodalomhoz kapcsolódó művek háttérében bizonyára az az élettörténeti mozzanat áll, hogy egyrészt pedagógusnak készült és közvetlen kapcsolatban volt azzal a generációval, melyet később ifjúsági regényeiben megszólított, Meséinek gyökereit a szülői házban kell keresnünk: „*Két író gyermeke voltam*” – mondja, „*két tündér gyermeke voltam*”. Többször utal rá, hogy édesanyja, Jablonczay Lenke is „tündökletes képzelettel írt” meséket, az édesapa, Szabó Elek verseit és novelláit azonban csak maga és a gyermeke örömeire alkotta meg. Az írói pályafutás

¹ A kiállítás létrehozásában a Móra Kiadó megbízásából kurátorként vettem részt.

további munícióit lehet keresni a távolabbi ősök irodalomalkotó tevékenységében, akik írtak, verseltek anélkül, hogy a professzionalitás rangjára emelkedtek volna. Ő maga is kiemeli az interjúkban, visszaemlékezésekben, hogy mennyire nagy szerepe volt a szülői ház otthonosságának, és képzeletét megmozgató, megdolgozó történetmesélésekre ösztönző anyai és apai törekvéseknek, illetve később nevelői buzdításának abban, hogy végül író lett. „*Valóban, anyám meséi, apám novellái akár kiadhatók is lennének, a mi családukban mindenki író volt a maga módján. Mind a ketten minden este meséltek nekem, csak úgy a fejükből. Én azt hittem, hogy a mesekönyvek teljesen feleslegesek. Mire valók? Esténként mindenkinek az apja, anyja odaül az ágya szélére és mesél. Teljesen természetes volt, hogy én magam is eszmélésemmel egy időben már verset, rímet faragtam, mesét írtam. Nem akartam én író lenni, pedagógusnak készültem, a latin tanári pályától nem tudott eltéríteni még apám se, aki színésznőnek szánt. 10–12 éves koromban fedezte fel képességeimet Szondy tanár úr, aki kegyetlen módon próbált belőlem írót faragni, kijavította zsenyéimet, olyan látásmódra tanított meg, amiért máig hálás vagyok neki.*” (Interjú Szabó Magdával = *Ághegy*, 2008, 2875.)

Szabó Magda életművének – mind a gyermek-, ifjúsági irodalom, mind a szépirodalmi alkotások vonatkozásában – jól körülhatárolható szellemi alapjai vannak. Ezek az alapok sok szállal kapcsolódnak Debrecenhez, és ez a kötődés sokféleképp jelenik meg írásaiban. A szülői ház, a tágabb család története és emlékezete, vagy a protestáns vallási, etikai kódexből merített hitvallás Debrecenhez kapcsolódva alakította világképét, teremtett alapot az írásaihoz. A mese- és ifjúsági regényei közül nem egyben felismerhetők ennek a kötődésnek a nyomai, szimbólumoktól, helyszínektől, szereplők és élethelyzetek leírásáig. „*Az én képzeletvilágomban a bárány, szülővárosom, Debrecen ősi címerének állata az élet egyedüli biztonságos korszakának, a gyerekkornak szimbóluma.*” (Szabó Magda, *Ne félj!*) Nem véletlen tehát, hogy a bárány és a hozzá kapcsolódó kulturális (vallási) jelentés oly hangsúlyosan jelenik meg írásaiban. Van, ahol főszereplőként találkozunk vele – mint a *Bárány Boldizsárban* –, de van, amikor „csak” olyan állatfiguraként, mely az emberek közötti legfontosabb kommunikáció, a szeretet továbbításában vesz részt szimbolikusan (*Mondják meg Zsófikának*). Az Abigél helyszíne ugyan fikatív, Árkod valóságban nem létező magyar város, de a Matula vallásos, szigorú, önfegyelemre nevelő világának megrajzolásához a Debreceni Református Egyház Dóczi Leánynevelő Intézete is mintául szolgált.²

Debrecen és a szülői ház sok tekintetben vált az életmű részévé, de az íróvá válásban és írói fejlődésében nagy szerepet játszott az is, hogy elhagyja az

² Tudható, hogy a hódmezővásárhelyi Református Leánygimnáziumban tanítással eltöltött évek, melyek éppen a vészkorszak idejére estek, ugyancsak szerepet játszottak a regény világának kialakításához.

otthont, hiszen a szellemi, etikai alapozás más élményanyaggal kellett bővülnön, más perspektívákkal, más életkörülményekben élők szemszögével, tapasztalatával is találkoznia kellett, és nemkülönben az irodalom fősodrához is csak így tudott kapcsolódni. Budapest nagy váltást, magas pozíciót hozott; a hódmezővásárhelyi Református Leánygimnázium magyar-latin szakos tanárából minisztériumi állásba kerül (1945–48), előbb filmügyi referens az irodalmi osztályon, majd Bóka László államtitkár hivatalában miniszteri titkár lesz. Ez a környezet teszi számára lehetővé, hogy olyan körbe kerüljön, mely később meghatározza az egész pálya alakulását: az Újhold köré szerveződő írócsoport tagjává válik és ismeretséget, majd házasságot köt Szobotka Tiborral. 1948 után ugyan elveszíti minisztériumi állását, de lefokozása, elhallgattatása az életmű szempontjából fontos hozadékkal bír. Előbb Budapesten, a Szinyei Merse Pál utcai általános iskolában fiúosztályba, majd a Horváth Mihály téri bemutató gyakorlóiskolába kerül tanítónak, és a két iskolában szerzett tapasztalatokból nyer ösztönzést az ifjúsági regények világának kialakításához. Oktatóként, nevelőként azt tapasztalta, hogy nincs korszerű olvasnivalójuk a gyerekeknek, ekkor fogalmazódott meg benne, hogy írni fog nekik. Ugyanakkor vallja, hogy „*Nincs ifjúsági irodalom. Nem hiszek benne. Irodalom van különféle korosztályú olvasók számára. Nincs ifjúsági író, csak író van. Minden könyvnek minden korosztályhoz kellene szólnia, ha az ember igazán jól végzi a munkáját.*” (Interjú Szabó Magdával – Illés György: *Címzett az ifjúság*, 1985)

1958-ig nem jelenthet meg szöveget nyomtatásban, amikor pedig újra publikálhat, a *Freskót* mutatja be a nagyközönségnek, mellyel viszont nemcsak a magyar irodalmi életbe robban be, hanem azonnal külföldi elismerést szerez: a regény kikerül Németországba, és óriási sikere lesz. Innen kezd irodalmi pályája kiteljesedni, és kezdi írni azokat a regényeket, melyeket mindnyájan jól ismerünk, néhány kiemelkedő mű ezek közül *Az őz* (1959), *A Danaida* (1964), *A Katalin utca*, *A Régimódi történet* (1977) vagy *Az ajtó* (1978). A széppróza mellett kezdetektől párhuzamosan születnek tehát a kisebb-nagyobb gyermekeknek írott alkotások: 1958-ban, a *Freskóval* szinte egyidejűleg lát napvilágot a *Bárány Boldizsár*, melyet hamarosan követ a *Sziget-kék* (1959). (Ír képes könyveket is, melyek ma kevésbé ismertek: *Ki hol lakik* (1957), *Marikáék háza* (1959). 1958-ban még egy ifjúsági regény is megjelenik, a pedagógiai szempontból ma is kiemelkedő alkotása a *Mondják meg Zsófikának*. Néhány év elteltével két újabb „pöttyös könyv”, az *Álarcosbál* (1961) és a *Születésnap* (1962) kerül fiatal olvasói elé, és 1968-ban újabb mesével, a *Sziget-kék* párdarabjával, a *Tündér Lalával* jelentkezik. Az 1970-ben megjelenő *Abigél*, melynek televíziós változata országos elismertséget és népszerűséget hoz, nemzedékek számára válik meghatározó élménnyé. Érdemes figyelni rá, hogy az 1944-es események ifjúságnak készült változata megközelítőleg egy időben íródik a *Katalin*

utcával (1969), mely a Holokauszt tapasztalatának feldolgozhatatlanságát, a magyar társadalom krízisét végzetessé váló eseményként rögzíti.

Utaltunk rá, hogy a Szabó Magda regények népszerűek maradtak. De hogyan tudnak közkézen forogni az olyan regények is, mint az ifjúsági vagy lányregények, melyeknek a műfaji háttére alapvetően nem garantálja a marandóságot. Az ifjúsági regények ugyanis eleve tükrözik a kor szemlélet, értékrendjét, amelyben íródtak, vagyis az efféle regények nem mindig állják ki az idő próbáját. Természetes, hogy Szabó Magda regényein is érezzük korának lenyomatát, nem minden élethelyzettel, problémamegoldással, szereppel, ambícióval tudunk azonosulni. Óhatatlan, hogy a regények világának van egy olyan rétege, mely inkább kordokumentumként működik: a háború és hatása mint állandó referencia pont, mi volt egy fiatal lány számára életcél a 60-as, 70-es években, bár nemcsak hagyományos modelleket, mintákat kínál lányok (fiúk) számára. Ha rá tudjuk venni a fiatal olvasókat a kritikai jellegű, reflektáltabb olvasásra, meg lehet vitatni a regények kapcsán, hogy mely témák, események, élethelyzetek, párbeszéd, szerepek, hogyan ágyazódnak a történeti kontextusba, vagyis mennyire kötöttek történeti kontextushoz, és mely jelentésréteg az, amely időtállóan bizonyul, mi az, ami a mindenkori olvasó számára forrásként működik.

Italo Calvino nem véletlenül mondja, hogy a mese jó bevezetés az emberi sorsok világába. Vagyis a mesék a személyiség alakításában közvetlenül vesznek részt, olyan viselkedési mintákat mutatnak be a gyerekeknek, melyeket később, életük során tudnak hasznosítani. A meséket olvasó vagy hallgató gyermek apránként ismerkedik meg a regények valóságával, tájékozódási pontokat kap arról, hogy mi a jó, mi a rossz, megtanul különbséget tenni aközött, hogy mit lehet tenni és mit érdemes tenni. A mesék legtöbbje beavatás-történet, a hősöknek próbákat kell kiállni, ismeretlen tartománnyal kell megküzdeni, problémát kell megoldani, és közben szövetséget is kell kötniük embertársaikkal, hogy a szeretetet tudják gyakorolni. Szabó Magda gyermek- és ifjúsági regényei ilyen útmutatások, tanítások, kereséstörténetekbe ágyazott nevelődési vagy fejlődésregények. Gyermek és kamasz hőseik olyan érési, tanulási folyamaton mennek keresztül, melynek során elsajátítják a jó és rossz közötti különbségtévesztési képességét. A regények mesevilágában a hősök keresnek valamit, próbákat állnak ki, azaz olyan helyzetekbe kerülnek, amikor dönteniük és cselekedniük kell. A próbák során rájönnek, hogy a saját boldogság elérése csak másokkal együtt lehetséges, vágyaik csak úgy teljesíthetők, ha képesek maguk elé helyezni mások érdekét, vagyis képesek másokért áldozatot hozni. Megtanulják, mit jelent a szolidaritás, így válnak erkölcsi emberekké és a közösség felelős tagjaivá. Vagyis a regényeknek ez a jelentéstartománya biztosan hasznos és fontos forrás lehet későbbi generációk gyermekei számára is.

A vándorkiállítás tablói között, ahogy a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett emlékkiállításban, központi helyet foglal el vizuálisan is az *Abigél*, és az utalás annak filmes változatára. Korunk vizuális és digitális kommunikációjában hangsúlyos képi és szövegfeldolgozást segítő, látvánnyá tevő elemek mellett fontosnak tartottam, ha a regény kontextusával és jelentésével kapcsolatban a fiatal olvasók néhány eligazító információt is kapjanak. Akadhat olyan olvasó (pedagógus), aki alighanem meglepődik a bevezető mondatokon: „Az *Abigélben* (1970) Szabó Magda a múlttal való szembenézés sajátos formáját választotta. A regény nem történelmi dokumentum, nem a magyarországi események valós ábrázolása, és nem is irodalmi tanúságtevés (ahogy azt a Katalin utcában vagy a Freskóban láthatjuk.) Mint minden gyermek- és ifjúsági regényében, az író itt is nevelni, tanítani szeretne: hogyan tud(ott volna/tudna) ellenállni egy közösség az uszító eszméknek, melyek nevében ártatlan embereket üldöznek és gyilkolnak meg? Hogyan tudja megadni a közösség az egyetlen választ, ami ilyen helyzetben adható, hogyan tud az ember bátran cselekedni, kiállni az üldözöttek mellett, kijátszani az ellenséget? Az összetartozás, szolidaritás, együttérzés, becsületesség mint alap etikai mérce merül fel a többi regényében is. Az *Abigélben* ezek a kérdések konkrét történelmi-politikai szituációban, szélsőséges helyzetben aktualizálódnak. Mit tehet az ember, hogyan cselekedjék, hogyan tanúsítson etikus magatartást, amikor elszabadult a pokol? Vagyis miért van szükség erős közösségre, benne felelős, felnőtt emberekkel, akik dönteni és kockáztatni tudnak?”³ Olyan idézeteket is választottam ezeknek a gondolatoknak az alátámasztásához, melyek arra utalnak, mindig figyelembe kell vennünk azt a műfajt, annak a műfajnak a konvencióját, melyben a mű születik. Miért fontos ez? Miért kiemelkedően fontos annak a megítélése, hogy az *Abigéllel* Szabó Magda mit és kiknek ábrázolt? Azért is érdemes felhívni a figyelmet az ifjúsági regény műfaji kódjára, mert meg tudjuk beszélni a regény nevelő, etikai szerepét, de vitára is sarkall: vajon egy szöveg, vagyis annak televíziós változata, hogyan tud részt venni a társadalmi tudat, közvélemény alakításában, vajon nem hamisítja meg az itt ábrázoltakkal a valóságot?⁴ Szabó Magda többféle utalást tett az *Abigél* kapcsán, melyekből a következőt emelem ki: „Mindent beleírtam az *Abigél*-be, amit nekem kellett volna megtennem, aki tanú voltam és kortárs, de nem lettem több egy büntudatos szemlélőnél.” De kiemelhetjük egy korabeli recenzióban közöltek is: „Mert az ellenállás bizony csínytevés, Ludas Matyi-furfang, az erkölcsi fölény tréfás erőmutatványa ebben

³ Idézet a kiállítás tablójáról, melyet jómagam írtam.

⁴ Ehhez lásd: Szilágyi Zsófia: „Mintha ő is zsidó volna”. *Idegenség, kiközösítés 20. századi magyar iskolaregényekben* = Schein Gábor és Szűcs Teri (szerk): „Zsidó” identitásképek a huszadik századi magyar irodalomban. ELTE Eötvös Kiadó, Bp, 2013. főként: 157-158.

a regényben; szép – és leányregénybe illő. Igaz mese ez arról a magyar ellenállásról, amely *lehetett volna ilyen is*.⁵

Mindnyájan tapasztaljuk, hogy napjaink egyik nagy kihívása az olvasás megszerettetése a gyermekekkel, a fiatal olvasók kinevelése. Az új média és kommunikáció technológia térhódítása hatással van a gyermekek olvasási szokásaira is: leginkább vizuális-digitális adathordozókat használnak információszerzésre, szórakozásra, önértelmezésre egyaránt. Az iskola, könyvtár szerepe ebből a szempontból szintén kiemelkedő: nemcsak színvonalas olvasnivalókkal kell ellátnia olvasóikat, hanem egyáltalán olvasóközönséget kell teremteni és gyarapítani. De az attitűdök megváltozásához érdemes valamennyire igazodni is, azaz auditív - és vizuális élményekkel társítva, játékos, interaktív formákat választva talán könnyebben tudunk olvasókat teremteni.

A fenti tartalmi és formai szempontokat ötvözve próbáltuk a kiállítást megtervezni, vagyis azt a szándékot szem előtt tartani, hogy a regények tapasztalatát, magának a könyvnek a médiumát hogyan tudjuk a gyermekek számára közel hozni, és szerethetővé tenni. A kiállítás egyes tablói Szabó Magda életmű rövid ismertetése után a mesék és ifjúsági regények világával foglalkozik. Van néhány olyan tábló, mely összefoglaló jellegű ismertetéseket tartalmaz, és vannak olyanok, melyek külön tárgyalnak egy-egy regényt. A táblók képi anyagához a könyvek jelen kiadásainak illusztrációiból, illetve más feldolgozások képi reprezentációiból válogattunk. A kiállítás annyiban rendhagyó, hogy a regények világához valamelyest értelmezést is kínál. Ennyiben biztosan szubjektív is, hiszen a kiállítás kurátoraként az én nézőpontom, értelmezési tartományom érvényesült a szelektálásnál, bemutatásnál. Megpróbáltam minden regényhez háttérismertetet is adni, de ezek az információk, képi feldolgozások csak kiindulópontok lehetnek a szövegek világába tett közös kiránduláshoz. A szöveges tartalmak vizuális és hangzó kiegészítései, reméljük, hogy színesíteni tudják azt az élményt, melyet maguk a könyvek biztosítanak. Így a *Bárány Boldizsár*hoz a Radnóti színház szíves felajánlását, a mesejáték CD-jét mellékeljük, a *Tündér Lalához* a Debreceni bábszínház felvételének kis részletét, vagy az *Abigél* televíziós változatának egy filmrészletét.

Reményeink szerint a kiállítás hasznos tartalmakat biztosít majd az ország és határon túli iskolák, művelődési házak vonatkozó programjai számára, mellyel egyben a gyermek- és ifjúsági regényíró Szabó Magda előtt is tisztelgünk.

⁵ Faragó Vilmos: *Lányregény*, ÉS 1971. február 13, 11.